

สระโกสินารายณ์และกำแพงเมือง

ชื่อแหล่ง : เมืองโบราณโกสินารายณ์

ที่ตั้ง : ตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

เส้นทางเข้าสู่แหล่ง : จักราชบุรีใช้เส้นทางหลวงหมายเลข 4 (ถนนเพชรเกษม) ไปทางกรุงเทพฯ ระยะทาง 28 กม. เลี้ยวซ้ายใช้เส้นทางหลวงหมายเลข 323 (ถนนแสงชูโต) ระยะทางประมาณ 14 กม. เลี้ยวขวาเข้าทางสถานีรถไฟบ้านโป่งใหม่ ระยะทางประมาณ 1 กม. แหล่งโบราณคดีจะอยู่ทางขวามือ

สภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อม :

สภาพภูมิศาสตร์ : เป็นแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่ทางด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง ลักษณะของพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม ซากโบราณสถานจะเป็นเนินดินขนาดใหญ่

แหล่งน้ำ : ทางด้านทิศตะวันตกของแหล่งโบราณคดีติดกับแม่น้ำแม่กลอง

ประวัติ : เมื่อประมาณปี พ.ศ.2508 มีผู้ใช้รถแทรกเตอร์ไถปรับระดับพื้นดิน ทางด้านทิศตะวันตกของสระโกสินารายณ์ ได้พบเศษอิฐโบราณหักพังทับถมกันอยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาประชาชนเข้าชูดหาของเก่าก็พบเศียรเทวรูป และพระพิมพ์ นอกจากนั้นที่ริมถนนที่แยกจากถนนแสงชูโตมีเนินดิน 2 เนินตั้งอยู่ใกล้เคียงกันได้ถูกแทรกเตอร์ไถดินเพื่อกรุยทาง พบเศียรเทวรูปศิลา เศียรพระพุทธรูป พระพิมพ์ และเครื่องปั้นดินเผาเป็นจำนวนมาก มีลวดลายแบบศิลปกรรมลพบุรี

กรมศิลปากรจึงได้ส่ง นายมานิต วลธิโกดม ภัณฑารักษ์พิเศษ กับนายจรัส เกียรติก้อง ช่างศิลปเอก กองโบราณคดี ไปดำเนินการตรวจสอบ และในปี พ.ศ.2509 กรมศิลปากรจึงได้ดำเนินการขุดแต่งและขุดค้นโบราณสถานภายในเมืองโบราณโกสินารายณ์ โดยนายตรี อมาตยกุล หัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นผู้ควบคุมอำนวยการขุดแต่งและขุดค้นดำเนิน การสำรวจทำแผนผังโบราณสถานต่างๆ ในบริเวณสระ โกสินารายณ์มีนายจรัส เกียรติก้อง ช่างศิลปเอกกองโบราณคดีเป็นผู้ร่วมทำแผนผัง โดยพบหลักฐานและโบราณวัตถุดังต่อไปนี้

เมืองโบราณโกสินารายณ์ มีลักษณะเป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้าง-ยาวประมาณด้านละ 960 เมตร กำแพงเมืองเป็นคันดินสูงประมาณ 60 ซม. กว้าง 10 เมตร ล้อมรอบสามด้าน คือ ด้านตะวันออก ด้านเหนือและด้านใต้ ส่วนแนวกำแพงด้านทิศตะวันตกถูกรื้อทิ้งขณะสร้างทางรถไฟไปจังหวัดกาญจนบุรีสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายในกำแพงเมืองมีสระน้ำหลายสระ เช่น สระนาค สระจระเข้ สระจอก สระแก้ว

และสระมังกร นอกกำแพงทางด้านทิศเหนือมีสระน้ำขนาดใหญ่กว้าง 200 เมตร ยาว 400 เมตร เรียกว่า “ สระโกสินารายณ์ ” ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ จึงเรียกชื่อเมืองว่า “ เมืองโกสินารายณ์ ” ตามชื่อสระน้ำ

ภายในเมืองมีซากโบราณสถาน สภาพเป็นเนินดินขนาดใหญ่ กว้างประมาณ 85 เมตร ยาว 100 เมตร สูง 1 เมตรเศษ เรียกกันว่า “ จอมปราสาท ” ทางด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตกมีสระน้ำชื่อสระนาคและสระจระเข้ ทิศเหนือใกล้กำแพงเมืองมีสระมังกร และสระแก้ว จากสระนาคและสระโกสินารายณ์ มีคลองขนาดเล็กเชื่อมกับแม่น้ำแม่กลอง โบราณวัตถุที่พบส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนของอาคารศาสนสถาน และปฏิมากรรมรูปเคารพซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเมืองในสมัยลพบุรี พุทธศตวรรษที่ 15-18

หลักฐานทางด้านโบราณคดี :

จอมปราสาท จากการสำรวจพบว่าปัจจุบันตัวโบราณสถาน ได้มีโรงงานกระดาษของบริษัทสยามกราฟท์อุตสาหกรรม จำกัด สร้างขึ้นล้อมรอบ

โบราณสถานแห่งนี้ ตั้งอยู่เกือบกลางเมืองก่อนไปทางทิศเหนือเล็กน้อย สภาพเป็นเนินดินขนาดใหญ่ กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งในปี พ.ศ. 2509 ได้พบชิ้นส่วนของส่วนประกอบอาคาร เช่น กรอบประตู ทับหลังและกลีบขนุน ซึ่งทำจากหินทรายแดงจึงทำให้สันนิษฐานได้ว่ารูปทรงของอาคารคงจะเป็นปราสาท ส่วนฐานก่อด้วยศิลาแลงมีมุขยื่นออกไปทั้งสี่ทิศ ภายในใช้หินกับทรายบดเป็นฐานรากองค์ปราสาทเดิมคงจะฉาบปูน และตกแต่งส่วนสำคัญ เช่น ชูมหน้าบันเป็นลวดลายปูนปั้น กรอบประตู ทับหลังและกลีบขนุน สลักจากหินทรายสีแดงเป็นรูปพระพุทธรูปประดิษฐานในชูมเรือนแก้ว ปัจจุบันสูญหายไปนอกจากนี้ยังพบชิ้นส่วนดินเผาประดับตกแต่งส่วนหลังคา

สภาพปัจจุบันของโบราณสถานจอมปราสาทนั้น ตั้งอยู่กลางโรงงานมีการทำกำแพงล้อมรอบตัวโบราณสถาน บนเนินโบราณสถานมีการตั้งศาลเทพารักษ์ เนื่องจากสถานที่แห่งนี้ชาวบ้านนับถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มีการบวงสรวงกันอยู่เสมอ นอกจากนั้นยังพบชิ้นส่วนของศิลาแลงซึ่งเป็นส่วนประกอบของฐานอาคาร และแท่งหินทรายแดงลักษณะเป็นแท่งสี่เหลี่ยมอาจเป็นชิ้นส่วนของเสาประดับกรอบประตูหรือทับหลังซึ่งยังไม่มีการแกะสลักลวดลายลงไปกองอยู่บนเนินโบราณสถาน

ชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้น พบจากการขุดแต่งในปี พ.ศ.2509 ส่วนมากใช้ประดับตกแต่งพระปราสาทเป็นประติมากรรมปูนปั้นขนาดเล็กรูปเทวดา หรือกษัตริย์ มนุษย์ อมนุษย์ และรูปสัตว์ต่างๆ เช่น นาค สิงห์ ช้าง ที่น่าสนใจคือ ปูนปั้นที่เป็นหน้ายักษ์บางชิ้นจะมีรูปหน้ากลม แบน ตาเรียวยาวเล็กหางตาตัวชี้ขึ้นทั้งสอง

ข้าง ทรงผมและเครื่องประดับศีรษะคล้ายกับขุนนางจีน แสดงให้เห็นถึงการแพร่อารยธรรมจีนเข้ามาในช่วงสมัยนั้น จากโบราณวัตถุที่พบนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่พบในแหล่งโบราณคดีในระยะสมัยเดียวกัน ได้แก่ ที่ปราสาทเมืองสิงห์ อ. ไทรโยค จ.กาญจนบุรี พระปรางค์สามยอด จ.ลพบุรี เป็นต้น เป็นการแสดงถึงการผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมเขมร กับวัฒนธรรมทวารวดี

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี ขนาดสูง 155 ซม. สลักจากหินทรายเป็นอวโลกิเตศวรอัญญาภุช มีแปดกร พระหัตถ์ พระเศียร และพระบาทหักหาย พระวรกายตอนบนมีรูปพระอมิตาภะปางสมาธิขนาดเล็กน้อยอยู่รอบพระอุระ ที่ป็นพระองค์มีรูปนางปรัชญาปารมิตา ถัดจากบัวติดอยู่ตามองค์ พระวรกายเบื้องล่าง ทรงผ้าโจงกระเบนสั้น มีชายผ้ารูปหางปลาห้อยอยู่ด้านหน้า ทรงปิ่นหนึ่งลวดลายดอกไม่มีอุบะรูปใบไม้เล็กๆ ห้อยอยู่ใต้แนวเข็มขัด อันเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะเขมรแบบบายน (พุทธศตวรรษที่ 18)

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีองค์นี้เป็นศิลปะเขมร แบบบายน ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏข้อความในจารึกปราสาทพระขรรค์ กล่าวว่า พระองค์ทรงพระราชทานพระชัยพุทธมหานาค ไปประดิษฐานยังศาสนสถานตามเมืองต่างๆ 23 แห่ง และปรากฏชื่อเมือง “ คัมพูกัญญา ” สันนิษฐานว่าเป็นเมืองโบราณโกสินารายณ์ ซึ่งเป็นเมืองหนึ่งในจำนวนนั้นด้วย ปัจจุบันพระโพธิสัตว์องค์นี้จัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี

สระโกสินารายณ์ ลักษณะเป็นสระน้ำโบราณขนาดใหญ่ ทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 200 เมตร ยาว 400 เมตร ตั้งอยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือ ขอบสระจะมีลักษณะเป็นคันดินสูง เดิมมีประตูน้ำซึ่งมีคลองขนาดเล็กเชื่อมกับแม่น้ำแม่กลอง ปัจจุบันพื้นที่โดยรอบสระถูกชาวบ้านบุกรุกเข้ามาสร้างที่อยู่อาศัย ประตูน้ำถูกปิดทำให้น้ำในสระโกสินารายณ์เน่า

การกำหนดอายุสมัย : สมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ 15-18)

การประกาศขึ้นทะเบียน : ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติในราชกิจจานุเบกษาเล่ม 96

ตอนที่ 167 วันที่ 25 กันยายน 2522

การระวางแนวเขต : ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 96 ตอนที่ 167 วันที่ 25 กันยายน 2522

1. จอมปราสาท พื้นที่ประมาณ 5 ไร่ 2 งาน 5 ตารางวา
2. สระนาค พื้นที่ประมาณ 6 ไร่ 72 ตารางวา
3. สระเจ้า พื้นที่ประมาณ 4 ไร่ 14 ตารางวา

4. สระกร พื้นที่ประมาณ 1 ไร่ 65 ตารางวา
5. สระโกสินารายณ์ พื้นที่ประมาณ 62 ไร่ 74.5 ตารางวา
6. กำแพงเมือง พื้นที่ประมาณ 9 ไร่ 33 ตารางวา

รวมพื้นที่ประมาณ 88 ไร่ 63.5 ตารางวา

รูปแบบของแหล่งโบราณคดี : เมืองโบราณ

วันเวลาที่ปฏิบัติงาน : สำรวจ 29 ส.ค.39 บันทึก 12 ต.ค.39

ผู้ปฏิบัติงาน : นายเดชา สูดสว่าง

ที่มาของข้อมูล : "จอมปราสาท" ศาสนสถานฝ่ายมหานในเมืองโบราณโกสินารายณ์ .

วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 16 ฉบับที่ 2 เมษายน-มิถุนายน, 2533

ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2. กองโบราณคดี กรมศิลปากร , 2538

๓๒๕๘

เล่ม ๘๖ ตอนที่ ๑๖๑

ราชกิจจานุเบกษา

๒๕ กันยายน ๒๕๒๒

ประกาศกรมศิลปากร
เรื่อง ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๗ แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถาน
โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ กรมศิลปากร
จึงประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานสระโกสินารายณ์ และแนวกำแพงเมือง ตำบล
ท่าเสา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สำคัญ คือ

๑. จอมปราสาท	พื้นที่ประมาณ	๕ ไร่ ๒ งาน ๕ ตารางวา
๒. สระนาค	พื้นที่ประมาณ	๖ ไร่ ๑๒ ตารางวา
๓. สระเข้	พื้นที่ประมาณ	๔ ไร่ ๑๔ ตารางวา
๔. สระกร	พื้นที่ประมาณ	๑ ไร่ ๖๕ ตารางวา
๕. สระโกสินารายณ์	พื้นที่ประมาณ	๖๒ ไร่ ๑๔.๕ ตารางวา
๖. กำแพงเมือง	พื้นที่ประมาณ	๘ ไร่ ๓๓ ตารางวา

รวมพื้นที่ประมาณ ๘๘ ไร่ ๖๓.๕ ตารางวา ตามแผนผัง ฯ แนบท้าย

ประกาศนี้

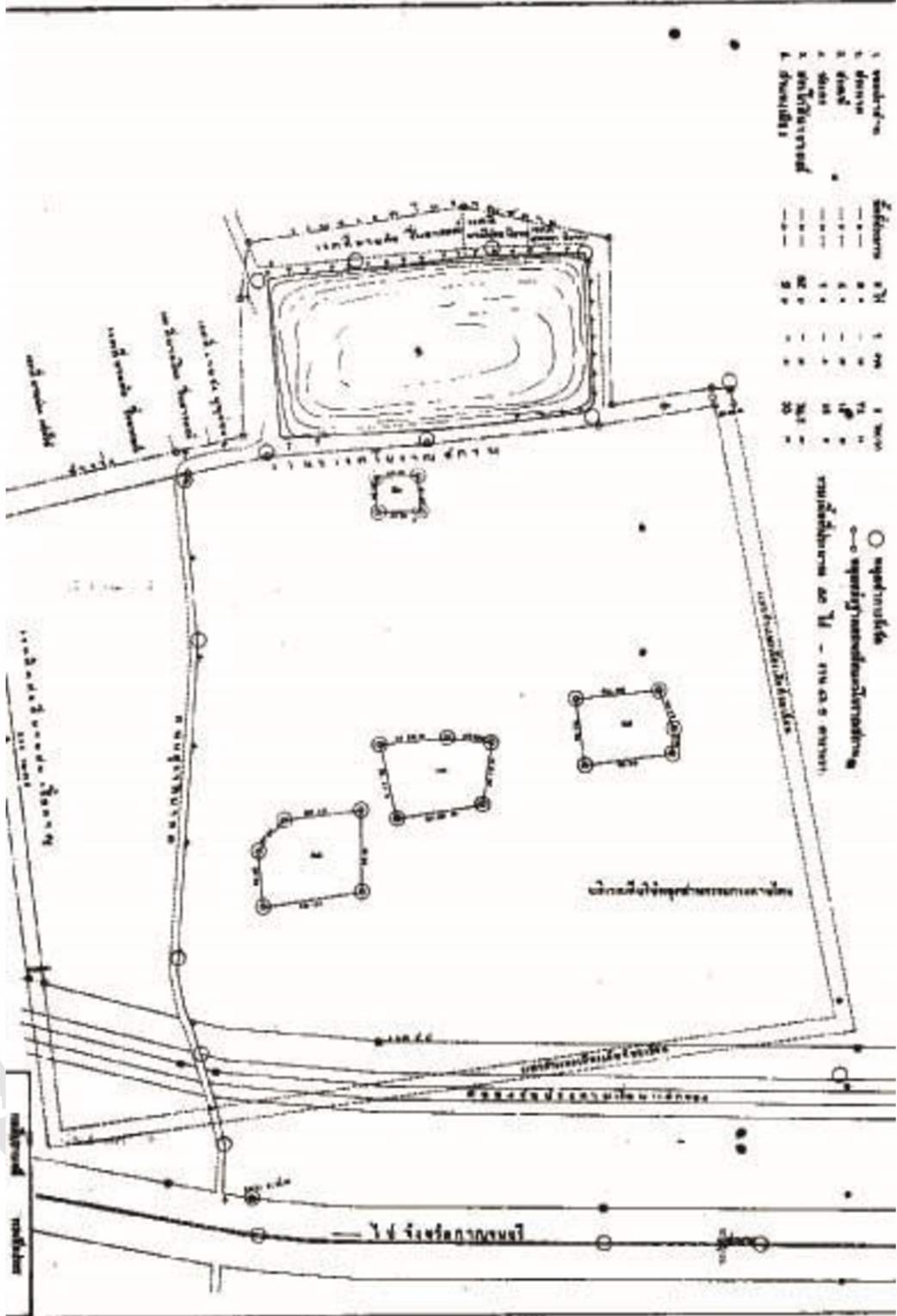
จึงขอประกาศเพื่อทราบทั่วกัน

ประกาศ ณ วันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๒๒

ไพรัช ชุติกุล

รองอธิบดีรักษาราชการแทน

อธิบดีกรมศิลปากร

ภาพประกอบ:

โบราณสถานจอมปราสาท

ชิ้นส่วนศิลาแลง และหินทรายแดงซึ่งเป็นส่วนประกอบของอาคารโบราณสถานจอมปราสาท

กองศิลาแลง บริเวณเนินโบราณสถานจอมปราสาท

สระโกสินารายณ์ สระน้ำโบราณตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของโบราณสถานจอม

ชิ้นส่วนประกอบของอาคาร แห่งหินทรายแดงพบบนเนินโบราณสถานจอมปราสาท

สำนักศิลปากร